

44. ГАДО, ф. 6229, оп. 1, д. 42, л. 63.
45. ГАДО, ф. 2997, оп. 1, д. 163, л. 174–176.
46. ГАДО, ф. 6229, оп. 1, д. 32, л. 40.
47. ГАДО, ф. 6229, оп. 1, д. 34а, л. 53.
48. ГАДО, ф. 6229, оп. 1, д. 229, л. 100.
49. ГАДО, ф. 6229, оп. 1, д. 38, л. 54.
50. ГАДО, ф. 2997, оп. 1, д. 231, л. 4.
51. Там же.

References

1. Gosudarstvennyj arhiv Doneckoj oblasti [*The State Archives of the Donetsk Region*], f. 2997, spr.: 39, 71, 118, 124, 145, 177, 193; f. 3765, spr.: 43; f. 6229, spr.: 10, 14, 15, 19.
2. Donetskij derzhavnyi universytet [*Donetsk State University*], Donetsk: MP «Otechestvo», 1998.
3. Doneckij gosudarstvennyj universitet na poroge XXI veka [*Donetsk State University on the eve of the XXI century*]: Ucheb.-sprav. posobie, Doneck: DonGU: Kitis, 1999.
4. Donetskij natsionalnyi universytet [*Donetsk National University*], Donetsk: Nord-Press, 2002.
5. Karyagina, N. A. Iz istorii NB DonNU [From the history of NB DonNU]. In: *Informacijna shchotizhneva gazeta «Fakti ta podii»*, 2007, № 27 (277), С. 3.
6. Leonov, L. G. Doneckij nacional'nyj universitet: ot pedinstituta k nacional'nomu universitetu [*Donetsk National University: from the Pedagogical Institute to the National University*]. In: *Ocherki istorii Doneckoj oblastnoj organizacii profsoyuza robotnikov obrazovaniya i nauki*, Doneck, 2003, S. 102–107.

УДК 94:352/354].07(477)“1940/1960”

ПОЛІТИКА ОРГАНІЗОВАНОГО НАБОРУ РОБІТНИКІВ В УРСР (1940–60-ті рр.)

Наталія Касьянова

(*Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова*)

Питання забезпечення трудовими ресурсами важливих будівництв та підприємств посідає неабияке значення в будь-якій країні з огляду на прагнення створити економічно розвинену державу. Особливо гостро цей аспект життєдіяльності постає в періоди соціальних потрясінь, таких як війна та принесені нею демографічні втрати. 1940–1960-ті рр. в історії радянської держави характеризуються як роки відбудови та подальшого нарощення економічної міці держави, що безумовно потребувало залучення значного трудового потенціалу. Трудова політика СРСР та, зокрема УРСР, представлена поряд з іншими напрямками організованими наборами робітників для народногосподарських об'єктів країни.

Питання залучення робітників на відбудовчі роботи та для стратегічних об'єктів країни привертало увагу як радянських, так і сучасних дослідників. Однак з огляду на ідеологічний тиск партійного керівництва радянська історіографія змальовувала політику організованих наборів лише з позитивної точки зору, як економічно вигідну. Сучасні науковці розглядають й інші, болючі питання оргнаборів: соціально-демографічні, культурницькі, національні тощо. Проте багато аспектів залишаються невивченими. Автор ставить за мету розглянути та проаналізувати головні організаційні моменти політики організованого набору робітників, її позитивні та негативні моменти, становище робітників за оргнабором тощо.

З огляду на мету сформовано такі завдання: 1) дослідити нормативно-правову базу політики оргнаборів; 2) проаналізувати зміни в політиці; 3) виявити державну систему пільг та привілеїв; 4) з'ясувати результати політики.

Під час вивчення матеріалу автор дійшов висновків, що політика оргнабору була підкріплена значною законодавчою базою, яка впродовж аналізованого періоду регулярно змінювалась та доповнювалась. У ході здійснення політики партійне керівництво застосовувало систему заохочення. Незважаючи на запропоновану систему привілеїв та пільг, політика мала багато труднощів, у першу чергу пов'язаних із матеріально-побутовими умовами робітників і, відповідно, їх закріпленням на нових місцях.

Ключові слова: організований набір робітників, урядова політика, пільги.

Политика организованного набора работников в УССР (1940–60-е гг.)

Наталья Касьянова

(Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова)

Вопросы обеспечения трудовыми ресурсами важных строек и предприятий имеют большое значение в любой стране учитывая стремление создать экономически развитое государство. Особенно остро этот аспект жизнедеятельности возникает в периоды социальных потрясений, как то война и принесенные ею демографические потери. 1940–1960-е гг. в истории советского государства характеризуются как годы восстановления и дальнейшего наращивания экономической мощи государства, что, безусловно, требовало привлечения значительного трудового потенциала. Трудовая политика СССР и, в частности УССР, представлена наряду с другими направлениями организованными наборами рабочих для народнохозяйственных объектов страны.

Вопросы привлечения рабочих на восстановительные работы и для стратегических объектов страны привлекали внимание как советских, так и современных исследователей. Однако учитывая идеологическое давление партийного руководства, советская историография освещала политику организованных наборов в основном с положительной точки зрения, как экономически выгодную. Современные ученые поднимают и другие, болезненные вопросы оргнаборов, как то социально-демографические, культурные, национальные и тому подобное. Однако многие аспекты остаются неизученными. Автор ставит целью рассмотреть и проанализировать главные организационные моменты политики организованного набора рабочих, ее положительные и отрицательные моменты, положение работников по оргнаборам и тому подобное.

Учитывая цель, сформулированы следующие задачи: 1) исследовать нормативно-правовую базу политики оргнаборов; 2) проанализировать изменения в политике; 3) выявить государственную систему льгот и привилегий; 4) выяснить результаты политики.

При изучении материала автор пришел к выводам, что политика оргнабора была подкреплена значительной законодательной базой, которая на протяжении изучаемого периода регулярно менялась и дополнялась. В ходе осуществления политики партийное руководство применяло систему поощрений. Несмотря на предложенную систему привилегий и льгот, политика имела много трудностей, в первую очередь связанных с материально-бытовыми условиями работников и, соответственно, их закреплением на новых местах.

Ключевые слова: организованный набор работников, правительственная политика, льготы.

Politics of organized recruitment of workers in the Ukrainian SSR (1940–60-ies)

Nataliya Kasyanova

(National Pedagogical Dragomanov University)

The issues of providing labor resources for important construction projects and enterprises are of great importance in any country, considering the desire to create an economically developed state. This aspect of life activity is especially acute in times of social upheavals, such as war and the demographic losses it has brought. 1940–1960-ies. in the history of the Soviet state are characterized as years of restoration and further increase of the economic power of the state, which, of course, required the attraction of significant labor potential. The labor policy of the USSR and in the Ukrainian SSR, is presented along with other directions by organized recruitment of workers for the national economic facilities of the country.

The issues of attracting workers for restoration work and for strategic facilities of the country attracted the attention of both Soviet and modern researchers. However, taking into account the ideological pressure of the party leadership, Soviet historiography covered the policy of organized sets, mostly from a positive point of view, as economically viable. Modern scholars raise other, painful questions of the organized recruitment of workers, such as socio-demographic, cultural, national, and the like. However, many aspects remain unexplored. The author sets out to review and analyze the main organizational aspects of the policy of the organized recruitment of workers, its positive and negative points, the position of workers by organized recruitment.

Taking into account the goal, the following tasks are formulated: 1) to investigate the legal and regulatory framework of the policy of organized recruitment of workers; 2) analyze changes in policy; 3) to reveal the state system of privileges and privileges; 4) find out the results of the policy.

While studying the material, the author came to the conclusion that the policy of the organized recruitment of workers was supported by a considerable legislative base, which during the period under study was regularly changed and supplemented. During the implementation of the policy, the party leadership applied a system of rewards. Despite the proposed system of privileges and benefits, the politician had many difficulties, primarily related to the material and living conditions of workers and, consequently, their consolidation in new places.

Keywords: organized recruitment of workers, government policies, benefits.

Формування трудових ресурсів в УРСР у 1940–60-х рр. відбувалось шляхом керованих міграцій і знайшло відображення у постановках союзного уряду, наказах та розпорядженнях міністерств про мобілізацію населення на відбудовчі роботи, оргнабори, мобілізацію молоді до шкіл фабрично-заводського навчання та ремісничих училищ, молодіжних і комсомольських призовів. У перші відбудовчі роки населення, що склало механічний приріст, прибувало на відбудову промислових підприємств УРСР, головним чином у вугільну і металургійну промисловість. Нестача робочих рух, що гостро відчувалась і до війни, у після-

воєнні роки стала суттєвішою. Очевидна недостатність внутрішніх джерел надходження промислових кадрів за рахунок природнього приросту та з місцевого сільського населення вимагала від уряду особливих форм та методів залучення працездатного населення. Накопичений у 1930-ті рр. значний досвід поповнення трудовими ресурсами новобудов та підприємств шляхом укладання спеціальних трудових договорів між господарськими організаціями і колгоспами зробив однією з найпоширеніших форм залучення населення організований набір. Практика оргнабору відновлюється з липня 1945 р. У воєнні роки та перший пово-

енний час основні відбудовчі процеси та поповнення підприємств робочою силою відбувалось шляхом трудових мобілізацій.

Історіографія питання представлена працями радянських [1] та сучасних дослідників [2]. Ідеологічний тиск та втручання владних структур радянської доби у хід історичних досліджень сприяли висвітленню даної політики переважно у позитивному ракурсі, як такої що сприяла економічному зміцненню держави. Сучасні науковці підіймають інші, не менш важливі аспекти – політичний, національний, соціально-демографічний, культурницький тощо.

Перехід від системи трудових мобілізацій до добровільного укладання трудових договорів був поступовим, а факти трудових мобілізацій фіксуються до кінця 1940-х років. Разом з тим, у перехідний період у процесі комплектування кадрів уповноваженими з оргнабору робочої сили з колгоспів на договірних началах для роботи по відновленню підприємств та будівництв фіксувались випадки сумісництва таких посад, як завідувач мобілізацією та районний уповноважений по набору робочої сили. Сумісництво цих посад було не лише незаконним, але й неприпустимим, оскільки в таких випадках посадовець отримував оклад за основним місцем роботи (приблизно 700 крб на місяць) та додатково по 5 крб за кожний укладений трудовий договір з колгоспником [3]. Матеріальна зацікавленість таких співробітників перетворювала їх на платних вербувальників Наркомату, створювала умови для систематичного порушення порядку та критеріїв оргнабору.

Основними «споживачами» робочої сили, що надходила через оргнабори,

стають створені у 1946 р. загальносоюзні Міністерство вугільної промисловості західних районів СРСР, Міністерство будівництва паливних підприємств, Міністерство чорної металургії та Міністерство хімічної промисловості.

Система організованого набору передбачала добровільне укладення трудового договору між господарськими організаціями та колгоспниками. Зазвичай, трудовий договір визначав місце роботи робітника, його трудові функції, час прибуття на пункт відправлення для прямування до місця роботи, термін роботи, а також суму одноразової грошової допомоги та розмір добових. Колгоспники мали право укласти трудові договори як на постійну, так і на сезонну роботу лише за згодою керівництва сільськогосподарської артілі. Воно виражало свою згоду на відпуск колгоспника на роботу в промисловість у порядку організованого набору шляхом реєстрації трудового договору колгоспника або видачі довідки про дозвіл працювати поза колгоспом [4]. Без відповідного рішення правління колгоспу уповноважені з оргнабору не мали права укласти трудові договори з колгоспниками.

З сімейними робітниками трудові договори могли укладатись лише в тих випадках, коли підприємство або будова, куди будуть спрямовані робітники та їхні сім'ї, могли забезпечити їм належні житлово-побутові умови.

Перехід на добровільне укладення трудових договорів супроводжувався посиленням агітаційно-пропагандистських заходів. Була розгорнута масова роз'яснювальна робота серед колгоспників та селян-одноосібників про значення для народного господарства відновлення вугільної промисловості та

чорної металургії Донбасу. Через радіомовлення, місцеві обласні та районні газети давались об'яви про умови праці й життя на підприємствах та будовах, публікувались повідомлення, статті щодо оргнабору та листи робітників із закликами про перехід на роботу в промисловість. Так, місцева газета «Вінницька правда» неодноразово публікувала листи до редакції під назвами «Приїжджайте в Донбас», «Приїжджайте до нас» [5]. Це свого роду патріотичні заклики до вінницької молоді задля поповнення робітничого класу Донбасу із позитивними прикладами влаштування юнаків і дівчат, які виїжджали на навчання в гірничо-промислові та фабрично-заводські школи. У газеті «Макеевский строитель» робітник Ільницький писав: «До приезда в Макеевку я работал в колхозе и никакой специальности не имел. Уже с первых дней работы в бригаде опытного арматурщика Климина, я начал осваивать эту специальность. Бригадир и мои новые товарищи помогли мне на первых шагах трудовой жизни. Вскоре я овладел второй специальностью и стал монтажником, сейчас я зарабатываю 900–930 рублей в месяц» [6]. Постійно публікувались статті, присвячені зведеним новобудовам, Дню шахтаря та передовикам виробництва, на яких, під впливом радянської системи патріотичного виховання, безумовно, хотіла рівнятись молодь. Всюди розвішували об'яви про набір робітників. У прокат масово виходили стрічки-заклики російською та українською мовами «Вас зовет промышленность», «Донбассу – пополнение рабочих», «По организованному набору – в промышленность» [7]. Однак важкі умови праці та невирішення болючих ма-

теріально-побутових питань не сприяли популяризації оргнабору. Ускладнювала роботу й низька якість службовців районних контор оргнабору. Ряд робітників не відповідали своїм посадам, інша частина – відверто байдкували. Більше того, перевірки неодноразово виявляли зловживання уповноваженими і інспекторами своїми службовими обов'язками з метою привласнення коштів, виділених на організацію і проведення оргнаборів та відправлення робітників до місць призначення. Наприклад, інспектор Кадимського району Одеської області незаконно отримав від Торецького машинобудівного заводу Донецької області 1 200 крб мовляв, на виплати робітникам, однак не мав на те довіреності, а значна частина робітників навіть не була прийнята заводом [8]. Уповноважений Біляєвського району цієї ж області здійснював підробку документів із метою привласнення коштів, виділених підприємствами на транспортування робітників [9].

Окрім того, уповноважених контор часто відволікали на роботи не пов'язані з організованим набором робітників. Наприклад, залучали на роботу в колгоспи під час збирання врожаїв. Нерідко автотранспорт контор оргнабору мобілізувався на компанії для збиранню врожаю.

На вдале виконання планів негативно впливали й відмови деяких заводів та підприємств від прийому робітників за оргнабором. Для прикладу, у третьому кварталі 1947 р. Торецький завод повернув у райони Одеської області понад 200 вербованих робітників через неспроможність їх розмістити та матеріально влаштувати [10]. Повернені робітники розповідали про поганий

прийом та неухвалене ставлення адміністрації заводу, що не сприяло подальшому вдалому проведенню оргнабору в цій місцевості. Через ці причини керівники окремих підприємств незаконно розривали трудові договори з робітниками за оргнабором, допускалась тяганина під час оформлення новоприбулих, перекидання їх із місця на місце тощо.

1946–1947 рр. виявилися найтяжчими у повоєнній відбудові. Голод, що охопив Україну, тяжка праця і нестерпні соціально-побутові умови призвели до масового дезертирства з підприємств, що, в свою чергу, сприяло зростанню питомої ваги міграцій у Донбас з інших областей України і республік СРСР. У 1947 р. з Російської Федерації прибуло 63 827 осіб, вибуло 59 266, механічний приріст становив 4 606 осіб. З УРСР прибуло 167 552 особи, вибуло 115 972, механічний приріст становив 51 580 осіб. Найбільше прибуло мешканців Київської, Ворошиловградської, Полтавської, Сумської, Львівської областей [11]. Отже, як і під час мобілізацій, основна кількість залучених робітників до регіону за оргнабором надходила за рахунок внутрішньо республіканських переміщень.

Незважаючи на голод, що охопив країну, оргнабір для вугільної, нафтової, чорної та кольорової металургії, для будівництва електростанцій, підприємств важкої індустрії, паливних підприємств залишався обов'язковим для виконання. Його проведенню у цей час сприяв особливий паспортний режим для селянства та жорсткий режим прописки в містах. Селянам видавали паспорти лише на основі підтверджувальних документів про працевлаштування чи навчання, це спонукало їх

погоджуватись на несприятливі умови трудового договору. Селяни намагалися використати можливість переїзду в міста, адже матеріальне становище робітників було дещо кращим, ніж колгоспників. Проте при цьому знову зберігалася велика плінність кадрів. Дезертири з підприємств здійснювали негативну агітацію і сприяли поширенню реальної інформації про умови роботи на підприємствах і будовах Донбасу та про життя в робітничих гуртожитках. Яскравим прикладом є виступ начальника Одеської обласної контори з оргнабору Амеліна на нараді райуповноважених з оргнабору в області: «... більшим злом, мешаючим работе является дезертиры с предприятий. Из отправленных из Кривоозерского района на предприятия, в районе уже находится их около 70 % и мер по отношению к ним никаких не принимается... Благодаря работе дезертиров Донбасс стал каким-то пугалом для колхозников» [12].

Такий стан керованих міграцій не міг задовольнити потреб відбудови, що вимагало змін у державній трудовій політиці. Відповідно до Постанови Ради Міністрів СРСР від 21 травня 1947 р. «Про порядок проведення організованого набору робітників» [13] робота з оргнабору здійснювалася Міністерством трудових резервів СРСР на основі спеціальних планів. Планування оргнабору робітників відбувалося в рамках загальногорічного народногосподарського плану СРСР, що затверджувався урядом СРСР. Наявність трудових ресурсів у республіці визначалась даними Центрального статистичного управління при Раді Міністрів СРСР. Потреби міністерств та відомств у робочій силі встановлювали, спираючись на їхні заявки із урахуванням

запланованого розширення виробництва. Зазвичай, у планах розвитку народного господарства завдання з оргнабору робітників в окремих областях і для певних міністерств та відомств встановлювались поквартально. Встановлені Держекономкомісією СРСР планові завдання з оргнабору були обов'язковими для держструктур з обліку та розподілу робочої сили. На підставі таких планів вони закріплювали підприємства, для яких повинен був здійснюватись оргнабір за областями. Тобто встановлювали за згодою зацікавлених міністерств, які місцеві відділи організованого набору і для яких підприємств будуть здійснювати оргнабір робітників. Це мало певні переваги, особливо під час здійснення оргнабору на сезонні роботи. По-перше, регулярний набір робітників з однієї місцевості сприяв формуванню певної кваліфікації, необхідної для того чи іншого підприємства. По-друге, такий підхід допомагав уникнути труднощів із розміщенням робітників на місцях. У разі відсутності гуртожитків, підприємства та будови могли замовляти оргнабір робітників з околиць сіл, забезпечуючи при цьому лише їх щоденне перевезення до і з місця роботи.

Згідно з травневою постановою Ради Міністрів СРСР голови колгоспів повинні були надавати допомогу уповноваженим з оргнабору у колгоспах та не перешкоджати колгоспникам виїжджати разом із родинами. Цей пункт свідчить про невирішення проблеми диспропорції трудових ресурсів між містом та селом. Більше того, на практиці з боку голів колгоспів спостерігався сильний супротив політиці організованого набору. Вони відмовлялися завіряти укладені трудові договори, за-

важали роботі уповноважених та заявляли їм «у мене людей нет» або «не заходи больше в колхоз» [14]. З огляду на це, місцеві виконкоми вимушені були приймати додаткові рішення та постанови про набір робочої сили з метою не допустити невиконання планів оргнабору. Наприклад, Рішенням № 1 від 10 січня 1950 р. виконкому Березанської райради депутатів трудящих Київської області «Про набір робочої сили по Березанському району для промисловості м. Києва та Ворошиловградської і Сталінської областей» головам сільських рад дозволялось оформлювати документи з оргнабору без підписів голів колгоспів, якщо вони будуть перешкоджати відпуску робочої сили в промисловість [15].

Під контролем партійних, державних і господарських органів республіканської влади укладалися відповідні договори господарських організацій із колгоспами і колгоспниками, згодом ця практика розповсюдилась і на непрацююче міське населення, насамперед на молодь. Трудові угоди укладалися з робітниками терміном не менше ніж на один рік, у випадку вербування у віддалені райони – не менше ніж на два роки. Згідно з чинним законодавством, при організованому наборі трудові договори укладалися лише з особами, які досягли 18-ти річного віку. Таке обмеження було викликане тим, що вказані трудові договори зазвичай укладалися для роботи поза місцем постійного мешкання і, таким чином, підлітки були відірвані від родини. Окрім того, робота, яка виконувалась за трудовим договором нерідко передбачала значне фізичне навантаження, що для підлітків було неприпустимо. Трудові договори про роботу на під-

приємствах та будівництвах в порядку організованого набору укладались з чоловіками у віці до 55 років і з жінками не старше 50-ти років, що за станом здоров'я могли виконувати фізичну роботу, на яку вони спрямовуються. Сторонами у договорі виступали, з одного боку, уповноважений, який укладав його від імені підприємства чи будови, з другого – тимчасово непрацюючі громадяни у віці 18–55 років (чоловіки) і 18–50 (жінки). В окремих випадках договір міг укладатися з особами молодшими 18-ти річного віку, але за умови, що вони закінчили середню школу і тільки для роботи на виробництвах, де трудовим законодавством дозволялося застосування їх праці. Часто здійснювався примусовий набір молоді через військкомати.

Домінуюче значення для формування робітничого класу промисловості організований набір мав у Донбасі. Постійно здійснювались масові вербування робітників для підприємств Міністерства вугільної промисловості (комбінатів та трестів «Артемвугілля», «Ворошиловградвугілля», «Донбасантрацит», «Головшахтвідбудова»), Міністерства будівництва підприємств важкої індустрії («Азовстальбуд», «Сталінметалургбуд», «Єнакієвважбуд»), електростанцій «Донбасмережабуд» тощо. Залученню населення на підприємства та будівництва Донбасу сприяло матеріальне стимулювання. Вербованим робітникам та членам їх родин надавались пільги – держава забезпечувала проїзд до місця роботи та необхідну матеріальну допомогу в житловому і культурно-побутовому влаштуванні. Значним стимулюючим заходом стало встановлення залежності між наданням пільг та укладенням трудового

договору в порядку оргнабору. Особи, що надходили на роботу поза цією системою, не отримували пільг та переваг.

Пільги та інші заходи соціальної допомоги для робітників за оргнабором встановлювались вищезазначеною постановою Ради Міністрів СРСР від 21 травня 1947 р. Керівники підприємств та будов були зобов'язані на момент прибуття робітників підготувати для них обладнані гуртожитки, надати транспорт для перевезення робітників від станцій прибуття та організувати для них харчування. Уповноважені представники Міністерства трудових резервів мали право через органи прокуратури притягувати до судової відповідальності посадових осіб, які не виконували зобов'язань із прийому та влаштування робітників. В окремих випадках вони могли призупиняти відправку робітників на підприємства, які не були готові до їх прийому.

Встановлювалась й сума одноразової грошової допомоги. Для робітників, які уклали трудовий договір строком не менш ніж на рік, її розмір становив 300 крб. На кожного члена родини, який переїздив разом із робітником, виплачувалось по 125 крб. Добові за час перебування в дорозі становили 10 крб на добу.

Одноразова допомога та добові видавались організаціями, що здійснювали оргнабір на місці під час укладення договору. У 1948 р. розміри одноразової грошової допомоги робітникам за оргнабором були зменшені до 150 крб, а виплати одноразової допомоги на членів родини скасовані [16].

Встановлювались й додаткові норми постачання, які реалізовувались за готівковий розрахунок не пізніше шести

місяців після прибуття робітників. За Міністерствами: для вугільної промисловості західних та східних районів, чорної та кольорової металургії, будівництва підприємств важкої індустрії (по металургії) вони становили на одного робітника – одне пальто, один костюм, одна пара взуття, дві пари білизни та 10 метрів мануфактури. Окремо продавались по 5 метрів мануфактури на кожного члена родини, що переїхав із робітником. Для Міністерства електростанцій додаткові норми постачання на одного робітника були таким ж, однак різнились норми мануфактури – п'ять і три метри відповідно [17].

Незважаючи на запропоновану систему пільг, суттєво змінити становище із закріпленням прибулих на підприємствах, постанова так і не змогла. Спостерігається й систематичне недовиконання квартальних планів з оргнабору. Так, план організованого набору робітників для різних міністерств в Одеській області на 1947 р. було виконано лише на третину. Наприклад, із запланованої кількості робітників у 3 300 осіб для Міністерства вугільної промисловості західних районів СРСР було спрямовано лише 969 робітників, план для Міністерства чорної металургії складав 3 860 осіб, було відправлено лише 1 140, Міністерство хімічної промисловості недоотримало 65 робітників [18].

28 листопада 1951 р., із закінченням четвертої п'ятирічки, було прийнято нову Постанову Ради Міністрів СРСР «Про впорядкування проведення організованого набору робітників» [19]. Рада Міністрів СРСР звертала увагу на значну кількість недоліків у здійсненні організованих наборів робітників, а са-

ме: проведення оргнаборів без урахування потреб самих районів-донорів в робочій силі та стану їх трудових ресурсів, а отже, й можливості надати робочу силу; укладання трудових договорів без згоди на те керівництва колгоспів; забір робітників без укладання трудових договорів тощо. Поряд із цим, Рада Міністрів СРСР підкреслювала, що держфінансування цих заходів не сприяє зацікавленості керівників підприємств у створенні належних матеріально-побутових умов робітникам за оргнабором. А оскільки відсутність належних житлових умов є головною причиною плинності кадрів, то необхідно ці статті витрат покласти саме на підприємства та будівництва, для яких здійснюється оргнабір. Таким чином, постанова встановила нові правила здійснення оргнабору. З 1 січня 1952 р. організований набір робітників для постійної роботи на підприємствах і будівництвах усіх міністерств та відомств здійснювало, як і раніше, Міністерство трудових резервів СРСР. Набір робітників із міського непрацюючого населення за місцем знаходження підприємств та будов проводили самі підприємства та будови. Оргнабір із сільського населення для сезонних робіт здійснювали ті міністерства і відомства, для яких набір робітників був передбачений народногосподарським планом або окремими рішеннями уряду. Четвертий пункт постанови наголошував, що плани організованого набору робітників для постійної та сезонної роботи повинні враховувати стан трудових ресурсів кожного району, а завдання для колгоспів з оргнабору – економічний стан колгоспу та його трудових ресурсів. Повторювався пункт про рекомендацію правлінням

колгоспів відпускати на роботу у промисловість, будівництво та транспорт колгоспників, які бажали укласти трудові договори. Дублювання цієї умови пояснюється непоодинокими випадками відмов голів колгоспів підписувати трудові договори. Навіть законодавче оформлення заборони таких дій не вирішило проблему. Робітники колгоспу «Перше травня» у 1953 р. скаржились виконкому обласної ради депутатів трудящих Київської області про те, що голова колгоспу Кукало П. Т. не відпускає їх працювати у промисловість [20]. Голова колгоспу с. Мусійкі Буевич В. І. також відмовлявся засвідчувати угоди [21].

Усі витрати з оргнабору з цього часу покладались на бюджети підприємств та будівництв міністерств і відомств. Одноразова грошова допомога для робітників, які уклали трудовий договір на два і більше роки, збільшувалася в два рази. Спочатку робітнику видавався аванс у розмірі 50 % від суми одноразової допомоги і добові, а також оплачувався проїзд до місця роботи. Виплата решти грошової допомоги відбувалась підприємствами та будівництвами на місці роботи. Отже, постанова остаточно закріпила принцип добровільності організованих наборів, пільги та відмову від військово-адміністративних методів управління міграціями населення.

Чергова Постанова Ради Міністрів СРСР «Про порядок проведення організованого набору робітників» від 6 травня 1953 р. поклала обов'язок здійснення організованого набору для підприємств та будівництв на Ради Міністрів союзних республік. Для цього на базі відділу організованого набору робітників Головного Управління ремісни-

чих, залізничних училищ та шкіл ФЗН УРСР створювалося Головне Управління організованого набору робітників при Раді Міністрів УРСР [22]. Відповідно, до 1 червня 1953 р. Рада Міністрів УРСР повинна була прийняти від Головного Управління організованого набору робітників колишнього Міністерства трудових резервів СРСР усі справи з проведення організованого набору. Інші пункти постанови не змінювали порядок організованого набору робітників для підприємств та будівництв, зафіксований попередньою постановою Ради Міністрів СРСР від 28 листопада 1951 р. У першу чергу увага зверталась на організаційні моменти здійснення оргнаборів. Визначались штатні одиниці відділів Головного Управління організованого набору робітників при Раді Міністрів УРСР, їх посадові оклади та пільги. Повторювався пункт про необхідність врахування органами держплану у процесі встановлення завдань з оргнабору та розподілі їх за областями, стану трудових ресурсів у містах та селах республіки, а також економічного стану колгоспів. Держплан СРСР здійснював контроль за виконанням плану організованого набору робітників Радою Міністрів УРСР та роботою Управління організованого набору робітників при Раді Міністрів УРСР, а також перевірку готовності підприємств та будівництв до прийому та розміщення робітників.

Таким чином, Постанова Ради Міністрів СРСР «Про порядок проведення організованого набору робітників» від 6 травня 1953 р. мала суто організаційний характер та суттєво не впливала на порядок здійснення організованого набору робітників для будівництв та підприємств, зафіксований у поперед-

ніх постановвах. Форма трудового договору та пільги для робітників і членів їх родин залишалися не змінними. На жаль, так само не змінними ще довго залишалися й матеріально-побутові умови робітників.

Шостим п'ятирічним планом розвитку народного господарства передбачалося подальше будівництво нових великих підприємств кольорової та чорної металургії, вугільної промисловості та машинобудування, будівництво нових електростанцій та залізниць у східних та північних районах СРСР. Як і раніше, ці багаті на природні ресурси райони не могли забезпечити новобудови робочою силою з місцевого населення. З метою забезпечення постійними кадрами робітників важливих будівництв та підприємств, ЦК КПРС та Рада Міністрів СРСР Постановою від 17 травня 1956 р. за № 648 «Про заходи по забезпеченню робочою силою важливих будов та підприємств, розташованих у східних та північних районах країни і в Донбасі» визнали необхідним спрямувати в 1956 р. на добровільних засадах у порядку суспільного призову 210 тис. робітників, головним чином з молоді, на будівництво електростанцій, важливих металургійних, хімічних, нафтопереробних, машинобудівних, цементних заводів й заводів залізобетонних конструкцій, рудників, вугільних шахт та залізничних шляхів, які знаходяться в районах Півночі, Уралу, Сибіру, Далекого Сходу, Казахстану та Донбасу [23]. Для цього, як і раніше, розгорталась активна роз'яснювальна робота за участю представників ЦК КПРС, Ради Міністрів УРСР, крайвиконкомів та облвиконкомів, ЦК ВЛКСМ, усіх партійних, комсомольських та профспілкових ор-

ганізацій. Як значилось у пункті 3 постанови: «...Участие молодежи в строительстве важнейших предприятий и других объектов... следует рассматривать, как выполнение важного задания Партии и Правительства, как большое патриотическое дело. Каждая партийная, комсомольская и профсоюзная организация, каждое предприятие и учреждение должны считать для себя почетным долгом посылку рабочих из состава своего коллектива...». Наголошувалося на необхідності здійснення оргнабору переважно з молоді на підприємствах та будівництвах, які мають надлишок робітників. Перевагу віддавали самотнім робітникам. Під час роз'яснювальної роботи використовували пресу, радіо, кіно та інші засоби пропаганди й агітації.

Вищезазначена травнева Постанова 1956 р. «Про заходи по забезпеченню робочою силою важливих будов та підприємств, розташованих у східних та північних районах країни і в Донбасі» підтвердила попередньо встановлені пільги для робітників за оргнабором – оплата витрат, пов'язаних із переїздом, добові на час пересування, одноразова грошова допомога. Незмінним залишався і порядок надання виплат – 50 % одноразової допомоги видавали під час від'їзду, остаточний розрахунок із робітниками відбувався на місцях підприємствами та будівництвами. За робітниками по оргнаборам зберігався безперервний трудовий стаж, якщо до того вони працювали на підприємствах та в організаціях. Така система надавала можливість отримати держдопомогу по соціальному страхуванню, пенсію та відсоткову надбавку або одноразову винагороду по вислужі років. Якщо робітник потребував до-

даткового навчання, за ним зберігалась заробітна платня впродовж трьох навчальних місяців. Надавалась допомога і в разі перевезення на нове місце родини робітника – підприємство сплачувало вартість їх переїзду та провозу багажу. Отже, як бачимо, на законодавчому рівні уряд та держава намагались зробити систему організованого набору якомога комфортнішою та всіляко сприяти її популяризації серед населення.

Керівники будівельних організацій та підприємств у свою чергу зобов'язувалися забезпечити своєчасну підготовку житлових приміщень для прийому та розміщення робітників, їх культурно-побутове та медичне обслуговування, підготувати приміщення для організації їдалень, лазень, пралень, поліклінік, медичних пунктів та амбулаторій, магазинів, майстерень з ремонту одягу та взуття, клубів, червоних кутків тощо. Перевіркою підготовленості підприємств та будов займались партійні, радянські, комсомольські та профспілкові організації.

До справи здійснення організованих наборів робітників долучались й інші міністерства та відомства. Так, Міністерство шляхів сполучення СРСР забезпечувало перевезення робітників на важливі підприємства та новобудови, Міністерство охорони здоров'я здійснювало медичне обслуговування робітників на шляхах прямування до місця роботи, Міністерство торгівлі контролювало безперебійне завезення на підприємства та будови продовольчих та промислових товарів, Міністерство культури надавало матеріали для культурного обслуговування робітників (кіно, газети, журнали, спортінвентар тощо).

Таким чином, політика здійснення організованих наборів робітників була покликана вирішити першочергові народногосподарські завдання з відновлення промислової міці країни, забезпечити безперебійну роботу підприємств та будівництв. Незважаючи на заявлений принцип добровільності організованих наборів, кожна область, район та робітники контор з оргнаборів мали певні плани на місяць та навіть тижні, що призводило до психологічного дискомфорту та було певним тиском із боку держави. Суттєвим контролюючим фактором були й постійні наради, на яких обговорювались результати здійснення оргнабору та виконання планів. У таких умовах інспектори, райуповноважені неодноразово ігнорували інструкції про якість робітників та спрямовували на підприємства навіть інвалідів, хворих та старих. Серед недоліків варто виділити й неякісний добір кадрів на посади в контори організованого набору робітників, незадовільний підбір їх за спеціальностями; недостатню організацію популяризації оргнаборів – кількість агітаційної та роз'яснювальної літератури була дещо обмеженою і в більшості випадків не відповідала тим об'єктам, на які здійснювався організований набір; незадовільну організацію відправлення робітників господарствами тощо. Надмірна централізованість та бюрократизм призводили до невідповідності планів оргнаборів по окремим міністерствам, підприємствам та будівництвам з їх реальними потребами в робочій силі. Неспроможність керівників окремих шахт, трестів, будівництв прийняти робітників була інколи пов'язана не лише з відсутністю жилого фонду, а й з відсутністю фронту робіт

та надлишком робочої сили. Наприклад, трест «Макіїввугілля» за планом оргнабору на 1956 р. повинен був прийняти 300 робітників, у той час, коли вже мав надлишок робочих рук у кількості 1 112 осіб [24]. Робітниця тресту «Чистяковантрацит» Островерхова Т. С. скаржилася на маленьку заробітну платню у розмірі 180 крб: «У меня было желание заработать больше, но я работала только 10 дней, а остальные дни месяца я не работала не по своей вине» [25].

Висока вартість організованого набору і низький рівень осідання робітників спонукали уряд якщо не відмовитись, то суттєво скоротити його кількість. Головне Управління суттєво скорегувало плани організованого набору з інших областей республіки. Поступово з другої половини 1950-х рр. удільна вага робітників, що були прийняті безпосередньо підприємствами починає зростати. Проте повністю від си-

стеми організованого набору відмовлялись не стали.

Зменшення удільної ваги прибулих за оргнабором у загальній кількості прийнятих на роботу пов'язано також із поступовим переходом підприємств на роботу з постійними кадрами. До того ж у 1958–1965 рр. Донбас вже значно відставав від інших регіонів УРСР за темпами збільшення робочої сили в промисловості. Якщо в Донецькій та Луганській областях чисельність робітників промисловості збільшилась за цей період на 12 %, то в цілому по республіці – на 34,8 % [26].

Таким чином, політика здійснення організованих наборів робітників для найважливіших галузей народного господарства країни вирішувала проблему поповнення підприємств та будівництв трудовими ресурсами, однак часто ігнорувала закони соціально-економічного розвитку.

Примітки:

1. Гуреев П. А. Организованный набор рабочих в СССР (правовые вопросы) / П. А. Гуреев, В. С. Андреев. – М.: Госюриздат, 1956. – 136 с.; Загробська А. Ф. Організовані переселення в системі міграцій населення УРСР / А. Ф. Загробська. – К.: Наук. думка, 1974. – 112 с.; Оникиенко В. В. Миграция в экономических районах УССР / В. В. Оникиенко, Е. А. Янковская, А. И. Доценко // Проблемы миграции населения и трудовых ресурсов: [зб. ст. / гол. ред. Д. И. Валентай]. – М.: Статистика, 1970. – С. 78–84.
2. Алфьоров М. А. Міграційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток Донбасу (1939–1959 рр.). Монографія / М. А. Алфьоров. – Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2008. – 192 с.; Жбанова К. Ю. Організований набір робітників у відбудові Донбасу (1943–1950-ті рр.) / К. Ю. Жбанова // Сіверянський літопис. – 2015. – № 1. – С. 174–181.
3. ЦДАВО України, ф. Р-4626, оп. 2, спр. 3, арк. 23.
4. Гуреев П. А. Льготы при оргнаборе и общественном призыве / П. А. Гуреев. – М.: Юрид. лит., 1968. – С. 24.
5. Вінницька правда. – 14 листопада. – 1953; Вінницька правда. – 4 липня. – 1953.
6. Макеевский строитель. – 31 октября. – 1956.
7. ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 9, спр. 2589, арк. 1.
8. Держ. архів Одеськ. обл., ф. Р-4917, оп. 1, спр. 2, арк. 50.
9. Держ. архів Одеськ. обл., ф. Р-4917, оп. 1, спр. 3, арк. 6.
10. Там само, арк. 8.
11. Держ. архів Донецьк. обл., ф. 326, оп. 7, спр. 271, арк. 78.

12. Держ. архів Одеськ. обл., ф. Р-4917, оп. 1, спр. 11, арк. 2.
13. Постановление Совета Министров СССР «О порядке проведения организованного набора рабочих» // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917–1967 гг.). В 5-ти т. – Т. 3 (1941–1952 гг.). – М.: Изд-во полит. лит., 1968. – С. 428–432.
14. Держ. архів Одеськ. обл., ф. Р-4917, оп. 1, спр. 11, арк. 8.
15. Держ. архів Київськ. обл., ф. Р-127, оп. 3, спр. 17, арк. 30.
16. Чернышева Н. В. Советская льготная политика и социально-экономические возможности трудовых мигрантов в середине 1940–1960-х гг. (на материалах Кировской области) / Н. В. Чернышева // Вестник вятского государственного гуманитарного университета. – 2016. – С. 65.
17. Постановление Совета Министров СССР «О порядке проведения организованного набора рабочих» // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917–1967 гг.). В 5-ти т. – Т. 3 (1941–1952 гг.). – М.: Изд-во полит. лит., 1968. – С. 431.
18. Держ. архів Одеськ. обл., ф. Р-4917, оп. 1, спр. 3, арк. 5.
19. Постановление Совета Министров СССР «Об упорядочении проведения организованного набора рабочих» // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917–1967 гг.). В 5-ти т. – Т. 3 (1941–1952 гг.). – М.: Изд-во полит. лит., 1968. – С. 674–677.
20. Держ. архів Київськ. обл., ф. Р. 880, оп. 11, спр. 536, арк. 5.
21. Там само, арк. 13.
22. Постановление Совета Министров СССР «О порядке проведения организованного набора рабочих» // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917–1967 гг.). В 5-ти тт. – М.: Изд-во полит. лит., 1968. – Т. 4. – С. 14.
23. Приказ ЦК КПСС и СМ СССР «О мерах по обеспечению рабочей силой важных строок и предприятий, расположенных в восточных и южных районах страны и в Донбассе» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://expert-nii-kpu.ru/files/native_exp/native_m/31.05.1956%D0%B3.%20%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B7%20E2%84%96131%20%D0%9E%20%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%85%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8E%20%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%87%D0%B5%D0%B9%20%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B9%20%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%BD%D0%B5%D0%B9%D1%88%D0%B8%D1%85%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%20%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B8%D0%B9.pdf
24. ЦДАВО України, ф. Р-4626, оп. 3, спр. 25, арк. 33.
25. Там само, арк. 102.
26. Литвиненко Т. В. Вопросы исследования структуры занятости рабочей силы в промышленности / Т. В. Литвиненко // Распределение и использование трудовых ресурсов Донбасса: [зб. ст. / гол. ред. Д. Н. Терехова]. – Донецк: Тип. № 2, 1967. – с. 38.

References:

1. Gureev, P. A. Organizovannyi nabor rabochikh v SSSR (pravovye voprosy), M.: Gosyurizdat, 1956, 136 s.; Zahrobska, A. F. Orhanizovani pereselennia v systemi mihratsii naselennia URSR, K.: Nauk. dumka, 1974, 112 s.; Onikienko, V. V. Migratsiya v ekonomicheskikh rayonakh USSR. In: *Problemy migratsii naseleniya i trudovykh resursov*: [zb. st. / gol. red. D. I. Valentay], M.: Statistika, 1970, S. 78–84.
2. Alforov, M. A. Mihratsiini protsesy ta yikh vplyv na sotsialno-ekonomichni rozvytok Donbasu (1939–1959 rr.). Monohrafiia, Donetsk: Ukrainskiy kulturolohichniy tsentr, Donetske viddilennia NTSh, 2008, 192 s.; Zhanova, K. Yu. Orhanizovani nabir robitnykiv u vidbudovi Donbasu (1943–1950-ti rr.). In: *Siverianskyi litopys*, 2015, № 1, S. 174–181.
3. TsDAVO Ukrainy, f. R-4626, op. 2, spр. 3, арк. 23.
4. Gureev, P. A. Lgoty pri orgnabore i obshchestvennom prizyve, M.: Yurid. lit., 1968, S. 24.

5. *Vinnytska pravda*, 14 lystopada, 1953; *Vinnytska pravda*, 4 lypnia, 1953.
6. *Makeevskiy stroitel*, 31 oktyabrya, 1956.
7. TsDAVO Ukrainy, f. R-2, op. 9, spr. 2589, ark. 1.
8. Derzh. arkhiv Odesk. obl., f. R-4917, op. 1, spr. 2, ark. 50.
9. Derzh. arkhiv Odesk. obl., f. R-4917, op. 1, spr. 3, ark. 6.
10. Ibid, ark. 8.
11. Derzh. arkhiv Donetsk. obl., f. 326, op. 7, spr. 271, ark. 78.
12. Derzh. arkhiv Odesk. obl., f. R-4917, op. 1, spr. 11, ark. 2.
13. Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR «O poryadke provedeniya organizovannogo nabora rabochikh». In: *Resheniya partii i pravitelstva po khozyaystvennym voprosam (1917–1967 gg.)*. V 5-ti t., T. 3 (1941–1952 gg.), M.: Izd-vo polit. lit., 1968, S. 428–432.
14. Derzh. arkhiv Odesk. obl., f. R-4917, op. 1, spr. 11, ark. 8.
15. Derzh. arkhiv Kyivsk. obl., f. R-127, op. 3, spr. 17, ark. 30.
16. Chernysheva N. V. Sovetskaya lgotnaya politika i sotsialno-ekonomicheskie vozmozhnosti trudovykh migrantov v seredine 1940–1960-kh gg. (na materialakh Kirovskoy oblasti). In: *Vestnik vyatskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta*, 2016, S. 65.
17. Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR «O poryadke provedeniya organizovannogo nabora rabochikh». In: *Resheniya partii i pravitelstva po khozyaystvennym voprosam (1917–1967 gg.)*. V 5-ti t., T. 3 (1941–1952 gg.), M.: Izd-vo polit. lit., 1968, S. 431.
18. Derzh. arkhiv Odesk. obl., f. R-4917, op. 1, spr. 3, ark. 5.
19. Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR «Ob uporyadochenii provedeniya organizovannogo nabora rabochikh». In: *Resheniya partii i pravitelstva po khozyaystvennym voprosam (1917–1967 gg.)*. V 5-ti t., T. 3 (1941–1952 gg.), M.: Izd-vo polit. lit., 1968, S. 674–677.
20. Derzh. arkhiv Kyivsk. obl., f. R. 880, op. 11, spr. 536, ark. 5.
21. Ibid, ark. 13.
22. Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR «O poryadke provedeniya organizovannogo nabora rabochikh». In: *Resheniya partii i pravitelstva po khozyaystvennym voprosam (1917–1967 gg.)*. V 5-ti t., M.: Izd-vo polit. lit., 1968, T. 4, S. 14.
23. Prikaz TsK KPSS i SM SSSR «O merakh po obespecheniyu rabochey siloy vazhnykh stroek i predpriyatiy, raspolozhennykh v vostochnykh i yuzhnykh rayonakh strany i v Donbasse»: http://expert-nii-kpu.ru/files/native_exp/native_m/31.05.1956%D0%B3.%20%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B7%20%E2%84%96131%20%D0%9E%20%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%85%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8E%20%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%87%D0%B5%D0%B9%20%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B9%20%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%BD%D0%B5%D0%B9%D1%88%D0%B8%D1%85%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%20%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B8%D0%B9.pdf
24. TsDAVO Ukrainy, f. R-4626, op. 3, spr. 25, ark. 33.
25. Ibid, ark. 102.
26. Litvinenko, T. V. Voprosy issledovaniya struktury zanyatosti rabochey sily v promyshlennosti. In: *Raspredelenie i ispolzovanie trudovykh resursov Donbassa*: [zb. st. / gol. red. D. N. Terkhova], Donetsk: Tip. № 2, 1967, s. 38.